

ДЖЕРЕЛА ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО ТА ПІДПІЛЬНОГО РУХУ

У вивченні суперечливих історичних процесів та явищ важливе місце посідають носії суб'єктивної інформації, які взагалі письмових історичних джерел становлять окрему групу джерел особового походження. Їх значення полягає у встановленні міжособистісної комунікації в еволюційному та екзистенціальному цілому і автокомунікації. Такі джерела інформації найбільш послідовно показують процес самоусвідомлення особистості й становлення міжособистісних відносин. Вивчення масиву історичних джерел особового походження та методики їх аналізу для отримання інформації ставало предметом дослідження в загальних працях з джерелознавства та окремими джерелознавчими дослідженнями.

Окрема група історичних джерел особового походження з питань радянського партизанського та підпільного руху років війни представлена архівними документами та опублікованими спогадами учасників. З'ясування історичної інформативності документів особового походження передбачає застосування спеціальних методів їх аналізу.

Джерела особового походження радянської партизанини та підпілля доповнюють документи офіційного походження і є важливою складовою джерельного масиву з історії радянського Руху Опору. Варто відзначити видову різноманітність документів особового характеру й суб'єктивність викладеної в них інформації, що не применшує їх значення, а доповнює історичну картину особистісними характеристиками.

На відміну від документів офіційного характеру, які складаються за певними правилами, документи особового походження яскравіше відображають індивідуальні риси характеру їх автора, сприйняття ним навколишньої дійсності, а також часто містять такі дані про факти і події, які не відображені у діловій та службовій документації.

Група історичних джерел особового походження завдяки суб'єктивному способу подання інформації передбачає власну методику аналізу джерел та несе в собі історичну інформацію, яка не властива іншим письмовим джерелам.

***Ключові слова:** радянський Рух Опору, джерела особового походження, мемуари, спогади, щоденники, особовий фонд.*

Постановка проблеми

Процес емансипації людської суб'єктивної реальності обумовлює становлення міжособистісних відносин. Це породило виникнення нової сфери історичних джерел – джерел особового походження, які найбільш послідовно втілюють такі тенденції. Джерела особового походження є групою історичних джерел, функцією яких є встановлення міжособистісної комунікації в еволюційному та екзистенціальному цілому і автокомунікації. Вони найбільш послідовно показують процес самоусвідомлення особистості й становлення міжособистісних відносин.

Мету статті визначає проблема систематизування та виявлення інформативності історичних джерел особового походження в межах джерелознавчого дискурсу радянського партизанського та підпільного руху років війни.

Виклад основного матеріалу

Опрацювання масиву історичних джерел особового походження та методики їх розроблення і отримання інформації ставало предметом дослідження в загальних працях з джерелознавства та окремими джерелознавчими дослідженнями Є. Сенявської, М. Черноморського, І. Данилевського, О. Медушевської та інших [1–93]. Вироблення методології роботи з історичними джерелами особового походження для з'ясування їх

інформативності з історії партизансько-підпільного руху років війни в історичній науці України потребують окремого спеціального вивчення. Метою статті визначає проблема систематизування та виявлення інформативності історичних джерел особового походження в межах джерелознавчого дискурсу радянського партизансько-підпільного руху років війни.

Ця група джерел достатньо представлена сьогодні, відображає особистісно-історичні тенденції минулого. Головним критерієм класифікації джерел особового походження є спрямованість встановлених ними комунікаційних зв'язків. Вони розглядаються в двох аспектах – джерела особового походження можна розділити на автокомунікативні (щоденники) й міжособистісної комунікації. Другу групу можна розділити на джерела з фіксованим адресатом (епістолярії, мемуари-автобіографії, адресовані нащадкам мемуариста) і з невизначеним адресатом (мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді). Джерела особового походження можуть бути спрямовані на встановлення зв'язків у еволюційному або екзистенціальному цілому [1]. До джерел, спрямованих на комунікацію у екзистенціальному цілому, відносяться щоденники й особисте листування. Основна функція джерел особового походження – встановлення другорядних соціальних зв'язків індивіда в еволюційному цілому, в історії. Джерела особового походження становлять щоденники, приватне листування (епістолярії), мемуари-автобіографії, мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді.

Запропонована систематика джерел особового походження обумовлює відмінності в методиці вивчення їх видів. Так, цілком очевидні відмінності ступеню впливу адресата на автора при фіксованому чи нефіксованому адресаті. Тут важливе, що різна адресність і спрямованість комунікації на еволюційне або екзистенціальне ціле позначається на ступені збереження історичних джерел, їх зосередженості в архівному фонді, можливості їх пошуку. Це визначає ступінь адекватності уявлень про певний вид джерел.

Одним з напрямів подальшого вивчення подій 1941–1945 рр. є розширення їх джерельної бази, залучення нових раніше невикористаних і недооцінених документів і свідчень. У зв'язку з цим зростає актуальність введення у науковий обіг спогадів (фр. *Mémoires* – спогади) фронтового покоління. Образ війни в перцепції її учасників, комплекс уявлень про неї, формується під впливом багатьох факторів протягом тривалого часу. Він ніколи не буває статичним, а зазнає постійної трансформації. Знання і бачення про пережиту війну, власні оцінки її подій і наслідків, сформований в світобаченні людей образ війни як історичної події займають важливе місце в духовному житті суспільства, а в джерелознавчому плані становлять важливий ретроспективний і суб'єктивний вид історичного джерела [4].

У власній монографії російський науковець Є. Сенявська визначила три рівні існування уявлень про війну в свідомості людей: прогностичний, синхронний та ретроспективний [3, 44–50]. Під впливом суспільної свідомості напередодні певних явищ в історичному процесі формується прогностичний образ. Синхронний образ виробляється безпосередньо в ході подій, надбання реального досвіду. Ретроспективний образ війни є фактом історичної пам'яті народу. Він виступає предметом професійного аналізу – істориків, військових, психологів, філософів, політиків та ін. Ретроспективний образ війни є більш цілісним, ніж прогностичний і синхронний. Його основу складають думки вчених, інтерпретація і систематизація фактів на основі існуючого комплексу документів та архівних матеріалів. Інша змістова сторона ретроспективного образу війни представлена у вигляді свідоцтв, спогадів фронтовиків, військових щоденників, листів з фронту, а також літературних творів письменників, поетів і журналістів.

Джерелознавчу оцінку спогадів учасників війни 1941–1945 рр. наводить дослідник М. Чорноморський. У 1960-ті рр. джерелознавство поповнилося низкою статей про спогади учасників війни [2]. У них відзначена виняткова цінність мемуарів як історичного джерела, розкрито основні особливості радянської мемуарної літератури – висока заідеологізованість, підхід до оцінки подій з партійних позицій. Значний внесок у нове

розуміння військових мемуарів вніс А. Курносов [5]. Розроблена ним методика дослідження мемуарів значною мірою може бути використана відносно спогадів як воєначальників, так і рядових солдатів і працівників тилу. Згідно концепції А. Курносова, зміст мемуарів визначається історичною ситуацією, в якій були створені спогади, а також логікою саморозвитку мемуарного жанру. Зосередивши увагу на соціальних функціях мемуарів, джерелознавці по-новому побачили і комплекс мемуарів про події війни. Помітним дослідженням радянської мемуаристики є робота В. Голубцова, у якій розкрито значення мемуарів для вивчення конкретної проблеми та аспектів соціальної історії, автор висвітлює широкий комплекс питань їх джерелознавчого аналізу [6]. У роботі підкреслено, що суб'єктивність мемуарної літератури є їх основною цінністю. Великий вплив на мемуари мають особистісні характеристики автора. З точки зору автора, у спогадах знаходять відображення досвід, погляди мемуариста, ступінь його участі в подіях та інші аспекти. Натомість, дослідники І. Белявський і О. Пронштейн показали, що у мемуарах через суб'єктивність авторського сприйняття і авторської передачі відображена об'єктивна дійсність [7]. У свою чергу, С. Мінц підкреслює, що спогади дають самому авторові вичерпну характеристику того як усвідомлені ним суспільні відносини свого часу, яке місце він займав в системі міжособистісних відносин [8]. Звідси, специфіка зберігання та історична цінність джерел особового походження зумовлюють необхідність їх використання у науковому дослідженні.

Сьогодні спостерігається підвищений інтерес до формування образу «індивідуальної війни», який можна знайти лише в джерелах особового походження. Головним видом таких джерел є мемуари фронтовиків, партизан і працівників тилу. З відходом ідеологічної ангажованості можна активніше звертати увагу на цей вид джерел з метою розширення сформованого уявлення про ретроспективний образ війни. Іншим пріоритетним напрямом історичної науки нині є підвищений інтерес до локальної історії.

Мемуари є специфічним видом історичних джерел та особливим жанром літератури, особливістю якого є документальність. Мемуарна документальність ґрунтується на свідченнях мемуаристів, очевидців описуваних подій та їх безпосередніх учасників. Такі спомини допомагають відновити безліч фактів, що не отримали вираження в інших історичних джерелах. Мемуарні джерела можуть мати вирішальне значення для реконструкції окремої події. Проте є обставини, які заважають об'єктивному дослідженню конкретної події чи явища: пам'ять з роками слабшає, а це применшує об'єктивність мемуарів; на викладення спогадів впливають особливості індивідуального психічного складу, в силу чого людина пам'ятає одне й забуває інше; важливі й умови історичної епохи створення мемуарів.

Визначені аспекти впливають на світогляд автора, на ступінь правдивості, приховування або спотворення тих чи інших фактів, особливо мемуарів радянської епохи. Спогади є фіксацією подій минулого, це і сповідь, і виправдання, і звинувачення, і роздуми особистості. Тому мемуари відносяться до суб'єктивних документів, що не є недоліком, а властивістю мемуарів, бо вони несуть на собі відбиток особистості автора. Всі достоїнства і вади мемуариста мимоволі переносяться і на спогади. В іншому випадку мемуари безликі. Іноді в історичній літературі і в підручниках суб'єктивність мемуарів якщо і не розцінюється відкрито як недолік, то мається так на увазі. Однак мемуари іншими бути не можуть. У мемуариста завжди велика спокуса зробити акцент свого місця в історії трохи більше ніж він того заслуговує, виглядати трохи краще в спогадах ніж в реальності.

Джерела мемуарні бувають письмовими і усними. Письмовими можуть бути оперативні документи військових штабів, уривки з листів і щоденників, листівки, повідомлення періодичної преси та ін. У військових мемуарах особливо багато уваги приділяється штабним документам. Усні джерела (оповідання) залучаються й надають свідчення про той чи інший факт.

Отже, до мемуарів, як і до будь-яких інших історичних джерел, необхідно підходити критично. У джерелознавстві відпрацьована технологія критичного аналізу мемуарів як окремого виду історичного джерела. Насамперед, необхідно вивчити особистість автора, час та місце проведення описуваних подій. Важливо з'ясувати становище автора спогадів у подіях та процесах, а звідти його обізнаність про них. Важливою складовою критичного аналізу мемуарів є встановлення джерел інформації автора. Окрім власної пам'яті мемуарист залучає додаткові матеріали у таких випадках: для того, щоб відновити в пам'яті хід подій; для цілісності викладу фрагмента, у якому автор безпосередньої участі не брав; для більшої переконливості своїх аргументів.

Основним джерелом мемуариста залишається пам'ять, від надійності якої залежить максимальна точність передачі інформації про подію. Велике значення має відрізок часу, що минув з часу події до розповіді мемуариста про нього. Чим довша часова відстань, тим більша ймовірність спотворення, втрати деталей, прізвищ дійових осіб і інше. Але часова дистанція дає можливість спокійніше і об'єктивніше оцінити минуле, більш виважено розставити акценти, виділити з частин головне. Один з ефективних методів перевірки повноти і достовірності мемуарів – їх зіставлення з іншими джерелами, в яких описуються події що стосуються подій аналізованих мемуарів. Вагомість мемуарів для історика залежить від теми, до дослідження якої вони залучені. Мемуари виникли як жанр художньої літератури, тобто це матеріал не стільки для досліджень, скільки для читання і для повноти репрезентативності історичного минулого. Історики часто забуваючи про це підходять до мемуарів виключно як до історичного джерела, що формує претензії до мемуариста і способу викладення спогадів їх повноти та стильових особливостей.

У вивченні джерелознавчої бази з історії радянського суспільства існує велика кількість найрізноманітніших мемуарів. Такі історичні джерела можна згрупувати за певними ознаками – за тематично-хронологічним принципом та за походженням. Мемуарні джерела можна згрупувати за різновидами: класичні спогади; тематично-формальні записи; сюжетні записи, за змістом схожі на нариси; спогади, написані з допомогою анкет; мемуари, які допомагали згадувати і написати (літературні обробки нотаток та щоденників видатних людей); спогади створені за участю помічників (доповіді, статті, промови і т. д.); спогади, викладені за розповідями автора іншою особою; мемуари, підготовлені до видання після смерті автора; спогади «дітей»; мемуари, які умовно можна назвати «автор невідомий».

Різноманітність жанровості мемуарів з часом поповнилася такими формами як блиц-спогади, або «міні-мемуари» – короткі спогади для періодичної преси. До них можна віднести радіоспогади, які плавно переходять в усну історію. До мемуарів відносять автобіографії, написані для публікації. Елементи автобіографій можна знайти в інших видах джерел (листи, мемуари) та в автобіографічних повістях й романах.

До різновидів мемуарної літератури належать щоденники і різні щоденникові записи, серед яких можна виділити декілька типів: за обсягом (короткі або розгорнуті записи); за регулярністю (часті, систематичні або записки); за даними (суворо і завжди датовані або датовані недбало). Сюди ж відносяться: щоденники, що охоплюють події незначного проміжку часу (похідний щоденник); щоденники, які переростають в окремий жанр літератури. Будь-який вид мемуарної літератури, особливо щоденники, записки мають тенденцію переростати в жанр художньої літератури, ставати формою художнього відображення життя згідно бачення її автором.

Все що стосується мемуарної спадщини партизанської діяльності можна поділити на групи залежно від ціннісно-значущих сюжетних міфологем минулого. Перша група пов'язана з питаннями патріотизму, вірності і самовідданої праці на благо Батьківщини. У спогадах фронтовиків 1960–1970-х рр., чітко простежуються такі спільні риси оповідання, як стандартизація описів військових дій, присутність «замовлення» на патріотизм, героїзацію, міфологізацію і романтизацію подій минулої війни. Друга група пов'язана з уявленнями мемуаристів про відданість радянських громадян комунізму та комуністичній

партії. Мемуаристи в своїх творах писали, що війна була найбільшою школою мужності й виховання мільйонів людей у дусі вірності комуністичним ідеям, на які посягнув ворог, в дусі безмежної любові до Батьківщини, незалежності й честі, який ніс загрозу [9]. Така безальтернативність відповідала генеральним установкам радянської пропаганди. Партія використовувала всю міць державного апарату для підйому морального духу солдат і партизанів, їх політичної свідомості під час суворих військових випробувань. Тому в мемуарах приділяється така велика увага ролі партії у боротьбі з німцями, що суттєво простежується саме у мемуарах партизан і підпільників.

Третя група міфологем наближена до попередньої і включає в себе сюжети про роль і значення особистості Й. Сталіна у подіях Великої Вітчизняної війни. Автори мемуарів з представників керівної ланки партії на все життя зберегли глибоку шанобливість по відношенню до персонажу Сталіна-вождя. Ці сюжети у спогадах, як правило, найбільш емоційні і змістовні [10]. У спогадах фронтовиків більш пізнього радянського періоду прослідковується згасання ідеалізації вождя Й. Сталіна, а більше уваги приділяється іншим радянським керівникам. Наступна група міфологем включає опис та героїзацію партизан і підпільників, романтизацію образів, особливо загиблих героїв. Автори спогадів приділяють велику увагу в своїх описах реалізації завдань командирів загонів. А добре виконані завдання в умовах окупації німцями рідного краю вже є подвигом для кожного партизана, що впливає на оцінку подій та процесів.

П'ята група міфологем пов'язана з високою оцінкою героїчних вчинків як піонерів і комсомольців, так і людей старшого покоління – учасників Першої світової і Громадянської воєн, у справі перемоги у 1941–1945 рр. Автори спогадів прагнули показати, що допомогти Батьківщині в боротьбі з ворогом хотіли всі люди, незалежно від соціальної стратифікації радянського суспільства. Особливу роль в питаннях виховання молоді відіграла мережа комсомольських організацій, про що свідчать спогади минулого. Роль комсомольців у боротьбі з ворогом чітко простежується у більшості спогадів. Мемуаристи писали про подвиги піонерів і комсомольців у війні з метою розвитку в молоді почуття патріотизму та любові до Батьківщини.

Однією із визначальних рис міфологізації минулої війни в мемуарах фронтового покоління є завдання з формування образу та узагальненого уявлення про ворога. Домінуючою рисою масової свідомості радянського суспільства було активне неприйняття політики і практики окупантів, їх ідеології і моралі. Психологічна природа протистояння як форми вираження думок і вчинків людей впливає із суті самої війни. За словами О. Зубкової, тільки на війні психологічна конструкція «ми – вони» існує в чистому вигляді обоїльного неприйняття [11]. Таке міфологізоване сприйняття образу ворога відклалося насамперед у військових спогадах, де присутні емоційно-негативні описи ворога – «фріци», «фашисти». Але і в негативі був присутній міфологічний компонент. Міфологема спогадів фронтовиків – загальність негативності. Опис позитивних рис супротивника був швидше винятком, ніж закономірністю.

В останню групу міфологем можна включити установку на героїзацію учасників бойових дій і підпілля. Мемуаристи не приділяли великої уваги, або пропускали у своїх творах факти зради й співпраці з окупантами. Для авторів спогадів ті, хто співпрацював з окупантами, були більш ніж ворогами – перебіжчиками, зрадниками, чужими «елементами».

Загалом документи особового походження посідають важливе місце у масиві Національного архівного фонду і є важливим історичним джерелом, яке знайомить з подіями Руху Опору у війні 1941–1945 рр. Перш за все, це документи фондів Центрального державного архіву громадських організацій. Інформативний потенціал мають профільні, обласні архівні установи, фонди музейних експозицій. На відміну від документів офіційного характеру, які складаються за певними правилами, документи особового походження яскравіше відображають індивідуальні риси характеру їх автора,

сприйняття ним навколишньої дійсності, а також часто містять такі дані про факти і події, які практично неможливо знайти у діловій та службовій документації.

Цілком закономірно, що особисті документи представників партизанщини та підпілля доповнюють документи офіційного походження і є важливою складовою джерельного масиву з історії радянського Руху Опору. Центральні архівні установи України мають чітку структурування архівного фонду та тематично виокремлюють фонди особового походження саме партизанського та підпільного рухів. Тому розглядати документи особового походження можна лише персонально за фондами регіональних партизанських керівників та партизанських з'єднань і формувань.

Загалом, ЦДАГОУ містять як особові фонди партизан, так і присвячені партизанським загонам – з фонду 62 (діяльність УШПД) по 262 фонд (З'єднання партизанських загонів особливого призначення розвідувального управління Генерального штабу РСЧА. Командир А. Бринський). Так, у фондах ЦДАГО України представлено документи та світлини з особового фонду О. Федорова (фонд 326 «Колекція документів партизанської, державної та громадської діяльності О. Федорова (1941–1985) 1941–1986 рр.»), які розкривають основні віхи його життя, політичної і громадської діяльності. Сюди ж, особовий фонд № 240 «Д. Коротченко (1894–1969) 1918–1969 рр.»; особовий фонд № 241 «С. Ковпак (1887–1967) 1941–1973 рр.».

Матеріали особового характеру зберігають фонди окремих партизанських з'єднань і загонів та підпільних обкомів. Так, документація фонду № 63 «Перша Українська партизанська дивізія ім. двічі Героя Радянського Союзу С. Ковпака. (Сумське партизанське з'єднання. Командири С. Ковпак, П. Вершигора (1942–1944) 1941–1945 рр.)» містить особові справи партизан з прийому в члени і кандидатів в члени партії, щоденники та інші. У справі 84 представлений щоденник комісара з'єднання С. Руднева (01. 05. 1942–31. 07. 1942 рр.). У своїх дописах С. Руднев прибільшує власні заслуги у життєдіяльності Сумського партизанського з'єднання: «...Ковпак по-прежньому равнодушен не только к полевым и лесным условиям борьбы с противником, а в горах он совсем профан, но как он любит повторять чужие мысли и страшно глуп и хитер, как хохол, он знает, что ему есть на кого опереться ... а когда приходится круто, то немедленно обращается ко мне, который всю ночь мечется по колонне, и на всякие изменения немедленно реагирует. Он, и не только он, но и многие другие знают, что Руднев выведет...» [12]. У щоденниках можна прослідкувати прояви духовних переживань людини, його потаємних бажань та прагнень, образ та симпатій. Тому, аналіз інформативності цього виду історичних джерел потребує особливого критичного та об'єктивного підходу з врахуванням місця у владній структурі автора, його оточення, умов професійної діяльності.

З фонду № 66 «З'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів. (Командир М. Наумов) (1943–1944) 1942–1945 рр.» справа 42 «Дневник командира соединения М. Наумова (17. 01. 1943–29. 06. 1944 рр.)» характеризує діяльність з'єднання на завершальному етапі партизанського руху. У щоденнику М. Наумов пише про проблеми власних загонів та бюрократизацію офіційних партизанських керівних структур УШПД: « ... У меня подчас создается впечатление, что этот деятель (Соколов) партизанского движения на Украине делает все, чтобы партизаны, действующие на Украине, были поставлены в невыносимые условия, а (подчиненные УШПД) партизаны, живущие в белорусских лесах, пользуются всеми преимуществами ...». У справах 44 по 59 викладено спогади учасників з'єднання – бійців, командирів, політичних керівників.

Можна навести джерела подібних прикладів інших формувань – фонд № 69 «Рівненське партизанське з'єднання №1 (Командир В. Бегма) (1943–1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 64 «Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання. (Командир О. Федоров) (1942–1944) 1941–1945 рр.»; фонд № 65 «З'єднання партизанських загонів Житомирської області. (Командир О. Сабуров) (1942–1944) 1941–1944 рр.»; фонд № 67 «Житомирська партизанська дивізія ім. М. Щорса. (Командир С. Маліков) (1942–1944) 1942–1944 рр.»;

фонд № 68 «Рівненське партизанське з'єднання № 2 «За Батьківщину». (Командир І. Федоров) (1942–1944) 1942–1944 рр.»; фонд № 70 «Рівненський обласний штаб партизанського руху. (Начальник штабу В. Бегма) (1943–1944) 1942–1944 рр.»; фонд № 71 «З'єднання партизанських загонів ім. Й. Сталіна. (Командир М. Шукаєв) (1943–1945) 1943–1945 рр.»; фонд № 72 Партизанське з'єднання ім. І. Боровика. (Командир В. Ушаков) (1941–1943) 1941–1945 рр.»; фонд № 73 «Волинське партизанське з'єднання ім. В. Леніна. (Командир Л. Іванов) (1943–1944) 1941–1944 рр.»; фонд № 74 «Друге партизанське з'єднання ім. В. Леніна. (Командир А. Мечковський) (1944) 1944 р.»; фонд № 75 «Вінницьке партизанське з'єднання. (Командир Я. Мельник) (1943–1944) 1941–1945 рр.»; фонд № 76 «Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова. (Вінницька область, командир О. Кравченко) (1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 77 «Київське партизанське з'єднання ім. М. Хрущова. (Командир І. Хитриченко) (1943) 1942–1946 рр.»; фонд № 78 «Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова. (Командир В. Чепіга) (1943–1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 79 «З'єднання партизанських загонів ім. М. Хрущова. (Тернопільська область, командир Д. Ніколайчик) (1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 80 «Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова. (Львівська область, командир Б. Шангін) (1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 81 «Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова Представництва УШПР при Військовій Раді 2-го Українського фронту. (Командир І. Даньшин) (1943–1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 82 «З'єднання партизанських загонів ім. С. Будьонного. (Командир В. Макаров) (1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 83 «Партизанське з'єднання ім. С. Будьонного. (Командир І. Артюхов) (1944) 1944 р.».

Документи фондів особового походження, як правило, поділяються на декілька тематичних груп: документи до біографії, документи службової, наукової, творчої та громадської діяльності, листування та література. Крім того, особливу цінність для роботи дослідника складають фотодокументи з родинних та військових альбомів, на яких зображено як самого фондоутворювача, так і людей, котрі його оточують, міста, будівлі та інше.

Архівні обласні матеріали безпосередніх учасників партизанського руху та підпілля становлять другу групу документів особового походження. Так, документи Державного архіву Кіровоградської області у фонді № Р-7714 містить 66 од. зб. (1939–1988 рр.) присвячені Герою Радянського Союзу партизану диверсійної групи Чернігівського партизанського з'єднання Г. В. Балицькому [13]. Матеріали фонду належать за походженням до групи документів учасників партизанського руху в Україні. У роки війни займався диверсійною діяльністю, у 1942–1944 рр. – командир партизанського загону ім. Сталіна Чернігівського партизанського з'єднання. Фонд містить рукописи творів про події війни «Війна вночі», «Вибухи гримлять на Волині», «Короткі спогади. Автобіографічна розповідь» та інші. Тут, копії наказів Українського штабу партизанського руху про передислокацію партизанських загонів, про реформування партизанського з'єднання (1943–1944 рр.), запрошення на участь в урочистому засіданні ЦК КПУ й Верховної Ради, присвяченому 25-річчю визволення України від нацистських загарбників (1976 р.). Копії довідок про військову службу, бойові характеристики (1941–1944 рр.), копії Указу Президії Верховної Ради СРСР і нагородного листа про присвоєння звання Героя Радянського Союзу (1943 р.). Листи та щоденники Г. Балицького. У справі 59 фонду 64 ЦДАГОУ є щоденник командира партизанського загону ім. Сталіна Г. Балицького із записами до 26 січня 1944 р. Цитований запис характеризує стан автора та спробу урізноманітнити партизанське дозвілля у власному тилу: «...13 лютого до 5 березня 1943 г. Життя протікає в столиці Москві. 13 лютого ушел из госпиталя. Я стал жить вместе с Федоровым, Дружининым, Коваленко, Працуном в гостинице «Москва» ... Об этом номере знала почти вся «Москва». Жизнь проходила исключительно весело: пили, гуляли, так проходили дни и ночи ...».

Роботу з формування та зберігання фондів особового походження років війни проводять Державні архівні установи по областях України. Так, державний архів

Харківської області налічує 15 фондів учасників Другої світової війни та працівників тилу. Вони були активними громадськими діячами, творчими особистостями, завдяки чому їх фонди багаті цікавими документами, і становлять значний інтерес для дослідників.

У дослідженні визначеної тематики важливе місце займають особові фонди харківського архіву – матеріали учасників партизанського руху і підпілля. Так, фонд П-11278 ДАХО секретаря Харківського підпільного обкому КП(б)У, Героя Радянського Союзу І. Бакуліна. З липня 1941 р. він очолив Харківський підпільний обком КП(б)У. Харківське підпілля уже до середини 1942 р. було викрито окупаційними військами. Але, за два роки партизани знищили більш ніж 20 тисяч окупантів, підірвали десятки паровозів, сотні вагонів та автомашин. У вересні 1942 р. І. Бакуліна схопили, після катувань він помер у тюремній лікарні. Нагороджений орденом Леніна, медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни» першого ступеня, у 1965 р. йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Фонд зберігає спогади про І. Бакуліна та фотодокументи учасників Харківського підпілля.

Документи Л. Пашкової, майстра спорту, неодноразової чемпіонки України з лижного спорту, майора запасу – фонд Р-5873 ДАХО. В роки війни 1941–1945 рр. воювала у партизанському загоні, була відряджена до штабу Південно-Західного фронту, де організувала лижні загони. Бойові заслуги відзначені урядовими нагородами: орденом Червоної Зірки, медалями «Партизану Великої Вітчизняної війни» 2-го ступеня, «За оборону Сталінграда», «За перемогу над Німеччиною». Серед документів, що представлені у фонді, у розділі «Листування» містяться листи військових частин та організацій до фондоутворювача з проханням взяти участь в організації музеїв бойової слави, запрошувальні листи на зібрання та секції партизан і підпільників – учасників Великої Вітчизняної війни.

В архіві Харківської області фонд Р-6544, опис 1 зберігає документи Д. Якушенкова командира диверсійного відділення Особового партизанського з'єднання «Тринадцять», яке діяло в Могильовській області Білорусі. З 25 травня 1943 р. Д. Якушенков вступив до Особового партизанського з'єднання «Тринадцять», яке брало участь у «рейковій війні», був командиром диверсійного відділення, з вересня 1944 р. по листопад 1945 р. служив старшиною 392 стрілецького полку 73 стрілецької дивізії на території 2-го Білоруського фронту. Учасник визволення Польщі, Східної Пруссії. Тут представлено особисті документи: почесні грамоти, шкільні та бойові характеристики фондоутворювача, газетні збірки статей Д. Якушенкова про воєнні дії в роки Другої світової війни, рукописи статей, опублікованих в газеті «Слово ветерана», фотокарточки та ін. Інформативні можливості джерел особового характеру розкривають картину минулого з погляду учасника та його власних вражень. Вивчення та залучення їх в дослідженні допомагає проілюструвати отримані свідчення з офіційних документів.

Не менш цікавими за своєю інформативністю є фонди Державного архіву Одеської області. Окрім фондів управлінської документації Одеси в період окупації, що розповідають про втрати народного господарства, звірства німецько-румунських військ. Окремим специфічним комплексом документів є особові фонди учасників Другої світової війни. Вони зберігають матеріали, які подають конкретні факти, цікаві події в інтерпретації діячів того періоду [14]. Архів нараховує п'ятнадцять особових фондів. Фонди містять багаті біографічні матеріали, а саме: особисті документи, посвідчення учасників війни, картки ветеранів, автобіографії, відомості про трудову діяльність і нагородження, спогади, вирізки з газет і статті присвячені радянським воїнам. Особливу цінність складають колекції фотодокументів з сімейних і військових альбомів. Деякі з фондів учасників війни мають велику джерелознавчу цінність для дослідження, оскільки в них зосереджено багато особової документації про життя та діяльність конкретної особистості. До групи особових джерел партизанської та підпільної діяльності відносяться документи особового походження М. Шаповаленка, що сформували фонд Р-7973 ДАОО.

У лютому 1942 р. він вступив у підпільну антифашистську групу Уточкіна, яка діяла до квітня 1944 р. Цікавими документами є довідка про участь в підпільній антифашистській групі 1941–1944 рр., медалі та посвідчення до них «За бойові заслуги» та «40 лет Победы в Великой Отечественной войне».

Інформація про військові події серпня-жовтня 1941 р., що відбувалися на теренах Полтавщини, зберігається у фондах архіву Полтавської області [15]. В них представлено історичні джерела особового походження. Зокрема, Ф. П-105 «Колекція документів діяльності партійного та комсомольського підпілля, партизанського руху, інших форм антифашистського спротиву, що діяли на території Полтавської області у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», 360 справ; Ф. Р-9075 «Колекція документів полтавчан – учасників Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», 22 справи; Ф. Р-8910 «Колекція документів ветеранів Полтавського танко-технічного училища (ПТУ) і Зведеного полку училища», зібраний А. Ульяновцем за 1939–1991 рр., 146 справ; Ф. Р-8676 «Колекція періодичних видань, наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур та ін. періоду тимчасової німецько-фашистської окупації України 1941–1944 рр.» 395 справ; Ф. П-15 «Документи Полтавського обкому КП України». Документи справи 2 «Колекції Зведеного полку ПТУ» ДАПО Ф. Р-8910, опис 1 представляють витяги із бойових наказів, схеми бойових дій, спогади та листи ветеранів, щоденник бійця М. Косорукова про його участь у боях 1941 р. під Кременчуком і Дніпропетровськом, згодом – обороні Північного Кавказу.

Джерела особового походження з історії утворення й діяльності партизанського та підпільного рухів в роки окупації Сталінської області зібрано в архівному фонді 5000 Державного архіву Донецької області «Партизанское и подпольное патриотическое движение в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.) на территории Донецкой области», формування якого розпочато в 1941 р. і на сьогодні нараховує 455 справ. Окремою групою документів, за суб'єктивною специфікою подання інформації, є щоденники та спогади учасників підпільної роботи в тилу німців. Інформація цього виду джерела вимагає ґрунтовної критики в процесі аналізу та застосування її інформації у дослідженні Руху Опору, оскільки самі партизани та підпільники, з огляду на особливості подібної діяльності, не мали можливості пересвідчитися в досконалості виконаних завдань. Для цього існували спеціальні групи партизан, метою діяльності яких була перевірка роботи і встановлення достовірності поданих свідчень.

Прикладом такого виду документів є щоденник Замятіна про перебування у тилу ворога в Олександрівському районі Сталінської області у період 1941–1943 рр. у справі 80, 18 аркушів. Також, інформацію про підпільну роботу у 1942–1943 рр. в Сталінській області дають спогади її учасників А. Чванкіної (справа 134) та інших, документи яких зібрано у фонді 5000 «Партизанское и подпольное патриотическое движение в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.) на территории Донецкой области». Спогади організатора підпілля у Костянтинівському районі Сталінської області М. Бризгалова (опис 1, справа 219) та інші документи з фонду 533 «Воспоминания...» (опис 1, справи 215–258).

Цей тип документів широко представлений у фонді 5000 опис 2, що містить документальні матеріали – свідчення діяльності Слов'янського партизанського загону під командуванням М. Карнаухова. Зокрема, історія і щоденник партизанського загону, щоденник партизанського загону М. Карнаухова, щоденник бойової діяльності партизанського загону, щоденник групи Трубочанінова та інші (справи 2–4, 6, 8, 10).

Документи присвячені партизанам та підпільникам Луганщини зібрані в фондах Державного архіву Луганської області. У фонді Р-1790, опис 1 (1942–1946 рр.) «Партийное подполье и партизанское движение на территории Ворошиловградской области в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.)» розділ 7 присвячений колекції спогадів про підпільно-партизанський рух на Ворошиловградщині. Так, справа 78 «Воспоминания, письма и другие материалы о деятельности подпольной организации «Молодая гвардия» (июнь-октябрь 1943 г.)» на 83 сторінках містить матеріали особового

походження та свідчення, які доповнюють офіційну та партійну документацію з проблем функціонування та діяльності підпільної комсомольської організації. До розділу 7 віднесено документи особового походження: справа 228 «Куровский Н. В., Синенко Л. В. Воспоминания о партизанской деятельности сватовчан в составе партизанского отряда под командованием Сиворонова Я. И. (июнь 1943 – апрель 1944 гг.)» на 10 аркушах зафіксовані спогади учасників партизанського загону на території Сватівського району. Справа 229 а «Отредактированная и дополненная воспоминаниями стенограмма беседы с бывшим секретарем подпольного обкома КП(б)У т. Сеценко С. Е., воспоминания Морозовой Т. П. (1945–1980 гг.)» має 176 аркушів тексту стенографічного характеру та доповнена спогадами. До розділу 10 цього фонду – справа 274 «Автобиографии молодогвардейцев, воспоминания и другие материалы о деятельности подпольной комсомольской организации «Молодая гвардия» внесено документи особового походження при підготовці збірника документів про діяльність комсомольців за квітень 1943 – вересень 1955 рр. на 106 аркушах.

Окремо виділяється фонд Р-1745, опис 1 «Воспоминания участников подпольных комсомольских организаций Ворошиловградской области о подпольной работе в период временной немецко-фашистской оккупации (коллекция) 1945 г.». Тут одна справа на 25 аркушах – спогади про роботу підпільної комсомольської організації «Комсомолец» міста Кадіївка Ворошиловградської області за період 20 квітня – 25 травня 1945 р.

Достатньо широко у фондах Державного архіву Дніпропетровської області представлена документація особового походження, що засвідчує активну діяльність окремих представників партизансько-підпільного руху Дніпропетровщини. Так, фонд Р-4534 «Особовий фонд Рябого» нараховує 41 одиницю зберігання та присвячений підполковнику, начальнику штабу об'єднаних бойових груп підпільної антифашистської організації міста Павлограда К. Рябому. До матеріалів фонду увійшли – автобіографія, посвідчення партизана Великої Вітчизняної війни, спогади про збройне повстання павлоградчан у лютому 1943 р., книга К. Рябого «43 дні в підпіллі», статті опубліковані в газетах, вітальні листи та телеграми у зв'язку з 30-ти річчям визволення України від окупантів, фотографії К. Рябого та його товаришів-підпільників, схема бою в період повстання бойових патріотичних груп у Павлограді 13–16 лютого 1943 р.

У фонді Р-4543 «Особовий фонд Савельєва-Сучкова», нараховує 4 одиниці зберігання, зібрано спогади В. Свельєва-Сучкова про діяльність молодіжної підпільної групи партизан-розвідників в тилу ворога у 1941–1943 рр., архівна довідка про його участь у партизанському русі на території Дніпропетровської області, фотографії. Фонд Р-6137 «Особовий фонд Штейна», нараховує 263 одиниці зберігання, містить матеріали журналіста М. Штейна. Він брав участь у діяльності підпільної комсомольської організації Дніпропетровська, що діяла у 1941–1943 рр. У фонді є фотографії М. Штейна та членів вказаної підпільної групи, статті присвячені історії періоду Великої Вітчизняної війни, післявоєнної відбудови міста.

У фондах архіву зібрано колекції тематичних документів. Зокрема, фонд Р-2431 колекція листівок та листів, надісланих радянськими громадянами з примусових робіт у Німеччині й нараховує 12 800 одиниць зберігання за 1941–1945 рр. Фонд Р-2442 колекція контрольних робіт учнів шкіл Дніпропетровської області на тему: «Що я зазнав у дні німецько-фашистської окупації», нараховує 5045 одиниць зберігання й написано у 1943–1946 рр. в період визволення України і післявоєнні роки. Документи фонду розповідають про вторгнення німецьких військ на територію Дніпропетровщини, насильство, розстріли, грабування, вивезення населення до Німеччини, допомогу місцевого населення партизанам. Додаткову інформацію можна знайти у джерельному масиві ДАДнО: фонд Р-5012 «Комісія з перевірки колишніх партизан», фонд Р-2427 «Комісія з обліку збитків (1941–1946 рр.)». Так, фонд Р-5421 «Документи про ветеранів Великої Вітчизняної війни», який нараховує 61 одиницю зберігання за період 1941–2001 рр., представлений

документами приватних осіб, районних архівів області, редакцій газет «Дніпровська правда», «Дніпро вечірній», «Дніпровська зоря».

Джерела особового походження як окрема група джерел з питань радянського партизанського та підпільного руху років війни представлена архівними документами та опублікованими спогадами учасників. Огляд документів архівного фонду України з проблеми формування та діяльності партизанських загонів та підпільних груп у роки окупації засвідчує вагомий науковий потенціал. З'ясування історичної інформативності документів особового походження передбачає застосування спеціальних методів їх аналізу. Джерела особового походження радянської партизанщини та підпілля доповнюють інформацію документів офіційного походження і є важливою складовою джерельного масиву з історії радянського Руху Опору. Варто відзначити видову різноманітність документів особового характеру й суб'єктивність викладеної в них інформації, що не применшує їх значення, а доповнює історичну картину особистісними характеристиками.

Висновки

Документи особового походження, на відміну від документів офіційного характеру складених за певними правилами, яскравіше відображають індивідуальні риси характеру їх автора, сприйняття ним навколишньої дійсності, а також часто містять додаткову інформацію про факти і події, які не відображені в офіційній документації. Група історичних джерел особового походження завдяки суб'єктивному способу подання інформації передбачає власну методику аналізу джерел та несе в собі історичну інформацію, яка не властива іншим письмовим джерелам. Використання у дослідженні джерел особового характеру уможливило ґрунтовні історичні реконструкції як бойової й підривної діяльності окремих загонів, так і формування цілісної картини радянського Руху Опору в роки війни на території України.

Література

1. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: учеб. пособие / Авт. кол. И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М. : РГГУ, 2004. – 702 с.
2. Черноморский М. Н. Мемуары как исторический источник: учеб. пособие по источниковедению истории СССР / М. Н. Черноморский. – М., 1958.
3. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е. С. Сенявская. – М. : РОССПЭН, 1999. – 383 с.
4. Реброва И. В. Великая Отечественная война в мемуарах: историко-психологический аспект. дис. к. и. н. спец. 07.00.02 / И. В. Реброва. – Краснодар, 2005. – 255 с.
5. Курносов А. А. Приемы внутренней критики мемуаров: Воспоминания участников партизанского движения в период Великой Отечественной войны как исторический источник / А. А. Курносов // Источниковедение: Теоретические и методологические проблемы. – М., 1969. – С. 478–505.
6. Голубцов В. С. Мемуары как источник по истории советского общества / В. С. Голубцов. – М., 1970. – С. 38, 89–91.
7. Белявский И. Г. Некоторые психологические аспекты отражения действительности в исторических источниках / И. Г. Белявский, А. П. Пронштейн // Известия Северо-Кавказского научного центра высшей школы. – 1974. – № 1. – С. 20.
8. Минц С. С. Об эволюции источников мемуарного характера (к постановке проблемы) / С. С. Минц // История СССР. – 1979. – № 6. – С. 60–61.
9. Шеляг В. В. Структура общественного сознания и проблемы формирования духовного облика советских воинов: доклад на соиск. учен. степ. докт. филос. наук. / В. В. Шеляг. – М., 1971. – С. 15.
10. Василевский А. М. Дело всей жизни / А. М. Василевский. – М., 1976.
11. Зубкова Е. Общественная атмосфера после войны (1945–1946 гг.) / Е. Зубкова // Свободная мысль. – 1992. – № 6. – С. 6.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 53.
13. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. № Р-7714. – 66 од. зб. (1939–1988 рр.) «Григорій Васильович Балицький».
14. Паніван Г. М. Фонди особового походження учасників Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. у Державному архіві Одеської області / Г. М. Паніван // Архіви України, 2010. – Вип. 2(268): квітень-червень. – С. 163–170.

15. Пустовіт Т. П. Документи Державного архіву Полтавської області про участь місцевих військових формувань у бойових діях у серпні – вересні 1941 р. на території Полтавської області / Т. П. Пустовіт // Архіви України, 2010. – Вип. 2(268): квітень-червень. – С. 77–89.

References

1. Danylevskyy, J. H. Kabanov, V., Medushevskaya, A. N. & Romyantsev, M. F. et al (2004). *Ystochnykovedenye: Theory. History. Method. Sources of the Russian history: Textbook. Posobyе*. M. : RGGY, 702 (in Russ.)
2. Chernomorskiy, M. N. (1958). *As Memoirs historically Source: Textbook. Posobyе ystochny kovedenyu history in USSR*. M. (in Russ.)
3. Senyavskaya, E. S. (1999). *Psychology war in the XX century: Russia historically Experience*. M., 383 (in Russ.)
4. Rebrova, I. V. (2005). *The Great Patriotic War in his memoirs, historical and psychological aspect*. Dis. k.y.n. specials. 07.00.02. Krasnodar, 255 (in Russ.)
5. Kurnosov, A. A. (1969). *Receptions inner critics memuarov: Memoirs Partizanskmovement participants in the Great Patriotic War periodhistorically As Source*. M., 478-505 (in Russ.)
6. Golubtsov, V. S. (1970). *Memoirs as a source for the history of Soviet society*. M., 38, 89-91 (in Russ.)
7. Belyavskiy, I. G. (1974). *Some psychological aspects of reflection of reality in historical sources. 1*, 20 (in Russ.)
8. Mynts, S. S. (1979). *On the evolution of memoirs sources (to the problem)*. 6, 61 (in Russ.)
9. Shelyag, V. V. (1971). *The structure of social consciousness and problems of formation of the spiritual image of Soviet soldiers: report onsoisk. scientists. step. Doctor. Philosophy. Sciences*. M., 15 (in Russ.)
10. Vasilevskiy, A. M. (1976). *Lifework*. M. (in Russ.)
11. Zubkova, E. (1992). *The social atmosphere after the war (1945–1946 biennium)*. *Free life*, 6, 6 (in Russ.)
1. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (*hereinafter – TSDAHO Ukraine*). F. 63. Des. 1. Act 85, 53 (in Ukr.)
12. State Archive Kirovograd region (*hereinafter – SAKR*). F. R-7714. 66 (1939–1988) «Grygoriy Vasylevych Balytskyy» (in Ukr.)
13. Pinivan, G. M. (2010, April–June). *Personal funds of the Great Patriotic War of 1941–1945. In the State Archives of Odessa region*. *Archives of Ukraine*. 2(268), 163-170 (in Ukr.)
14. Pystovit, T. P. (2010 April–June). *Documents State Archive of Poltava region on the part of localmilitary units in combat operations in August–September 1941 in Poltava region*. *Archives of Ukraine*. 2(268), 77-89 (in Ukr.)

KOVALSKA Lesya Andriyvna,

Candidate of historical science, Vasyl' Stus Donetsk National University

e-mail: dreamlife.lesya@gmail.com

THE SOURCES OF PERSONAL ORIGIN AND HISTORY OF THE SOVIET PARTISAN UNDERGROUND MOVEMENT

Purpose. *In the study of controversial historical processes and phenomena important element of subjective information carriers that of written historical sources constitute a separate group of sources of personal origin. Their significance lies in the establishment of interpersonal communication in evolutionary and existential whole and avtokomunikatsiyi. These sources show consistently the most individual process of self-awareness and development of interpersonal relationships. Study array of historical sources of personal origin and methods of analysis for information became the subject of research in general works with source and source-specific research. The purpose of Article defines systematization problem and identify informative historical sources of personal origin of source discourse within the Soviet partisan movement and underground war years.*

Approach. *A separate group of historical sources of personal origin on Soviet partisan movement and underground war years represented archival documents and published memoirs of participants. Figuring informative historical documents of personal origin involves the use of special methods of analysis.*

Findings

The sources of personal origin partyzanshyny Soviet underground and official documents complement origin and is an important component of the source array with the history of Soviet resistance movement. It is noteworthy species diversity of personal documents set out the nature and subjectivity in them information that does not diminish their value, and complements the historical picture of personal characteristics.

Research consequences. *Unlike the official nature of documents that consist by certain rules, documents of personal origin brightly reflecting individual traits of the author's perception of reality, and often contain data on the following facts and events that are not reflected in the business and official documentation.*

Value. *Group of historical sources of personal origin due to the subjective way of presenting information provides its own method of analysis of sources and carries historical information, which is not characteristic of other written sources.*

Keywords: *Soviet Resistance Movement, sources of personal origin, memoirs, memoirs, diaries, personal fund.*

*Надійшла до редакції 05.10.2016
Затверджена до друку 15.10.2016*